

Lengyel László

„Társadalmi átalakulás és ifjúság”

Nyitó előadás

Köszönöm szépen a meghívást. Ebben a fél órában megpróbálok nagyvonalakban összefoglalni mindazt, amit a változásokról gondolok. Előadásomban kevésbé lesz szó a fiatalok helyzetéről a változásokon belül, mivel az itt ülők ehhez sokkal jobban értenek, ez nem az én szakmám. Természetesen megpróbálok néha egy-egy ponton kitékinteni a fiatalok helyzetére is. A változásokkal kapcsolatban három kérdéstről szeretnék beszélni.

Az első kérdés a változások milyenségével foglalkozik. Milyen modell az, amit kiépítettünk? Hova értünk? Milyen az a modell, amelyben a jelenlegi fiatal korosztálynak fel kell növekednie? Ezek a kérdések egy állítást is magukban hordoznak, nevezetesen azt, hogy megérkeztünk egy modellhez, az átmenetnek, a *rendszer-váltásnak vége*. Az átmenet nevű valami befejeződött, és egy modell értékű konszolidációs rendszernek vagyunk a részesei.

A második dolog, amiről beszélni szeretnék, hogy milyen ennek a modellnek az elhelyezkedése az európai térben. Mivel kell szembenéznünk a magyar konszolidációs modell európai beillesztése kapcsán?

A harmadik részben most már összerakva a belső és a külső modellt, szeretnék konkrétan néhány szót szólni arról, ami talán a fiatalokat leginkább érinti, nevezetesen a köz- és magán szolgáltatói rendszereknek az átalakulásáról, amely az oktatási, az egészségügyi, a szociális rendszereknek az átalakulását jelenti, amelyek összeilleszkednek, vagy éppen ellenkezőleg, asszimmetrikusan illeszkednek a piaci rendszerekhez. Ebben a harmadik részben egyfajta konkrét elemzést adnám annak, hogy a fiatalok felnövekedésére nézve, a szocializációs folyamatban, mennyiben változott a szolgáltatási rendszer, és mi várható ennek következtében.

Az első kérdéshez. Úgy gondolom, hogy az 1989-ben megkezdődött kelet-európai átalakulási folyamat – Magyarországon legalábbis – befejeződött. Létrejöttek a gazdasági, a politikai és a jogi alapintézmények, s ezeknek további jelentős mértékű megváltozása nem várható. Ilyen alapintézmény a tulajdoni rendszer, amely lényegében Magyarországon többé-kevésbé kiépült. Létrejött a magántulajdon átfogó rendszere, ezen túlmenően pedig a nagy tulajdonokban kialakult a nyugati magántőke nagy rendszere, amely megváltoztathatatlanul jelen van. A tulajdoni rendszerrel kapcsolatban tehát téves az az állítás – és ezzel egy vitatkozó megjegyzést is teszek –, hogy itt valamilyen menedzserrelit vagy egy menedzsertulajdon jött volna létre. A magyar modell igazi magántulajdonosi modell, a magántulajdonosok világosan láthatók, csak nem Budapesten vannak, hanem Amszterdamban, Londonban, vagy San Francisco-ban, és a legkönyörtelenebb, leghatékonyabb módon, naponta meghatározzák tulajdonuk sorsát. A tulajdonosok felosztják az egymás közötti munkamegosztásban és stratégiai szövetségben a tőkét, a munkaerőt, a jövedelmeket. Ez azt is jelenti, hogy a tulajdonosi rendszer alapján lényegében a piacgazdaságnak az alapintézményei: a pénzügyi-szol-

gáltatási rendszer, a kereskedelem-szolgáltatási rendszer, az ipar és az agrárgazdaság nagy rendszerei döntő többségükben a mai formában fognak az elkövetkezendő évtizedekben élni. Nem várható új gazdasági szereplők látványos megjelenése. Elképzelhetetlennek tartom még azt is, hogy ha például 1998-ban valami egészen őrült módon a szélsőjobb, vagy a szélsőbal kerülne hatalomra, visszaállamosítsa ezt a rendszert, és újra megjelenjen az állami tulajdon, és az ennek megfelelő hierarchikus rendszer.

A Magyarországon jelenlévő multinacionális vállalkozások meghatározzák az ország sorsát. Ennek következtében – s ez a második állításom – az állam és a magántulajdon viszonya lényegében adott. Most kénytelen vagyok a rövidség kedvéért durván fogalmazni: a rendszerváltó, hagyományos állami privatizációs lopás véget ért. Amit lehetett elvittek, túl vagyunk rajta, hagyományosan, államilag lopni tovább nem lehet. Az átmenet ebben a vonatkozásban lezárult, s most már új, európai típusú – igaz, görög vagy olasz – megoldásra van szükség, amely a közbeszerzéstől a különböző állami megrendelésekig terjed, de ez már nem ugyanaz, mint amikor nagy állami tulajdonok cserélnek gazdát. Lényegében az állami tulajdonok már gazdát cseréltek. Ennek következtében az állam befolyásoló szerepe jelentősen lecsökkent. Azt lehet mondani, hogy az a politikai állam, amely a Kádár-korszakban teljes mértékben uralta a felül lévő gazdaságot, a makrogazdaságot, és amely a mikrogazdaság folyamataiba is újra meg újra próbált beavatkozni, visszaszorult. Ez nem jelenti azt, hogy a mostani állam nem próbálkozik újra meg újra beavatkozni. Dehogynem. Éjjel-nappal beavatkozni próbál. De ez a beavatkozási kísérlet nem az állampolgárról, és nem annak jogosultságairól pattan vissza, hanem azokról a nagygazdasági szereplőkről, akik nem tűrik el, hogy az adórendszer változtatásával, árváltoztatással, támogatási rendszerek beépítésével eltérítsék őket a jelenlegi irányuktól.

Mindennek következménye egy helyére szorított sajátos állam, amelyben – és itt jön a harmadik állításom – visszaépül az érdekkijáró rendszer. Tehát az állami felépítés, háló kísértetiesen emlékeztet – bár új formában – ahhoz, amit részben a húszas években a Bethlen-konzolidációban, részben Kádár-rendszerben megismertünk. Érdekkijáró hálóak vannak, kapcsolati tőke van, s ezek az érdekkijáró hálóak közvetítik az állami elosztás rendszerét, bármely szolgáltatás terén, legyen ez az egészségügy, ahol ezt az érdekkijáró hálót mondjuk egyfelől a kórházigazgatók, főorvosok képezik, másfelől pedig állami tisztviselők és a pártok erre megfelelően szakosított emberei. Országosan nagyjából 150-200 ember kezében van az államigazgatási és a gazdasági háló. Ez a 150-200 ember ebben a hálórendszerben kliens-patrons viszonyban él egymással, így oszt vagy vesz el. Ebben a vonatkozásban csak az a különbség a korábbi időszakhoz, az 1990 előtti állapotokhoz képest, hogy ez annak egy nagymértékben ideológiátlanított változata. Mondhatjuk, hogy ez a 150 ember tulajdonképpen politikailag szürke, a színe se vörös, se fehér, nincs semmilyen politikai színe, ettől függetlenül van ott, s alapjában véve ez a háló tartja fenn a rendszert, amelybe beleszülettek. Az állami nagyszisztemeknek ezen érdekkijáró viszonyokon alapuló modellje újra visszahierarchizálta a társadalom nagy részét az állami rendszerbe. Ez azt is jelenti, hogy ez a 150-200 ember – a városokban ez 15-20 család, a régiók szintjén ugyancsak meghatározott, szűk kör – rendkívül hierarchizáltan, kapcsolati rendszerében, pontosan megszabott státuszban érhető vagy nem érhető el. Ebbe a körbe kívülről nem le-

het bejutni. Nem volt rendszerváltás ebben az értelemben. Nem az történt ugyanis, hogy ezek a körök felszakadtak, hanem új körök jöttek létre és ezek a körök sok tekintetben zártabbak, mint a kádárizmus utolsó korszakának körei. Nem lehet eljutni a pénzosztó körök belsejébe, nem lehet eljutni a nagy szolgáltató rendszerek belsejébe, ezek zárt körök.

Köztük és a magángazdaság közötti viszonyokban kialakított rendszer a legbizonytalanabb. A jelenlegi magyar modellnek ez volt a legproblematikusabb oldala már az Antall-rendszer idején is, és most, a Horn-korszakban is az. A lényeg az, hogy vajon magánrendszerbe ugyanilyen érdekkijárásos rendszer módján próbál-e bekapcsolódni az állam és az meg rajta keresztül, vagy pedig kettős gazdaságként élnek egymás mellett. Vagyis, hogy a magángazdaság él egy külön világban, nem törődve azzal, hogy mit csinálnak államtitkárok az egyre romló egészségügyi, szociális, oktatási rendszerben, amelyből ki lehet szívni mindent ebben az érdekkijáró rendszerben, amelynek nincs gazdasági táplálója. Most a magyar rendszernek az a sajátossága, hogy egyszerre mutatja a kettős gazdaság és a vegyes gazdaság képét. Ezek a nagy óriások egyfelől külön életet élnek, külön városokat teremtenek, külön vonalat teremtenek az állam mellett, de ugyanakkor össze is fonódnak vele. Ugyanúgy megteremtik a maguk patrónuskliens viszonyát, de ebben az államot is felhasználják.

Az utolsó, amit szeretnék erről a sajátos magyar modellről mondani – amely egyébként nem annyira speciális, ilyen létezik Dél-Európában –, hogy ez a magyar modell nagyon erőteljesen útját állja – legalábbis a jelenlegi feltételrendszer mellett –, a belső mobilizációnak. A világgazdaságba való bekapcsolódásunk óriási versenyt indított el, globális versenyhelyzetbe kerültünk, ami azt jelenti, hogy ma a munkaerőnek nem az országon belül kell a piacon versenyben maradnia, hanem versenyeznie kell a malajziai munkaerővel is. Ma a vásárosnaményi munkás többek között azért nem jut munkához, vagy azért nyomják le a bérét, mert Kínában 14 éves kislányok negyed annyit csinálják azt, amit ő. A napi verseny – hadd tegyem hozzá – természetesen Németországgal is folytatott verseny, ahol tízszeres bérért hajlandók csak ugyanazt a munkát elvégezni, és ahonnan menekül a tőke. Ez a versenyhelyzet megkövetelné, hogy belső mobilizáció jöjjön létre. Rugalmas munkaerőpiac, rugalmas státuszpiac, rugalmas és horizontális kapcsolati és hálórendszer. Ehelyett vertikális, hierarchizált és kizáró rendszerek lépnek föl, ami visszaszorítja azt a fajta mobilitást, amelyről az előbb beszéltem. Most térnék rá a második kérdéskörre, a modell európai illeszkedésére, de nem az Európai Unióról és NATO-ról beszélnék.

Az a modell, amiről itt beszéltem, elvileg megmérhető az európai modellek, az ún. demokratikus piacgazdasági modellek szintjén. Mondhatnánk azt, vegyünk róluk példát, mert van előttünk egy pozitív modell. Az igazi probléma az, hogy az európai modell válságban van. Talán a válsága nem ugyanolyan és nem akkora, mint a magyar, de válságban van. Ugyanis Európában a hagyományos szociális államra alapozott, az állam erőteljes befolyását igénylő rendszer egyfolytában bukdácsol. Ezzel még szorosabban összefügg, hogy az európai modellben a nemzetközi globális verseny hatására – amit Magyarországon legalább olyan jól ismerünk – sakktabla országok jöttek létre. Fekete és fehér kockák. Európa fejlett részeinek országai elvesztették egységességüket. Németország nem létezik. Németország egyik része gazdaságilag, kulturálisan, civilizáci-

ós szempontból jóval magasabban áll, mint Németország más része. Hiába beszélnek ugyanolyan német nyelven. (Egyébként aztán kiderül, hogy nem is beszélnek ugyanazon a német nyelven.) Az európai országok szétszakadtak. Létrejött egyfajta amerikai típusú szerkezet: egy nyomornegyed, egy gazdag rész, újabb gettó, újabb gazdag rész. Ez Európában eddig elképzelhetetlen volt, ma létezik. Tökéletesen elképzelhető, hogy egész országrészek halálra vannak ítélve, és méghozzá tartósan. Az Európai Unió egész eddigi működése nem közelítette ezeket az országrészeket egymáshoz, hanem távolította. Kiderült, hogy az Európai Unió lobbí csoportjaiban az erősek ülnek, és a támogatások nagyobb részét – még a stratégiaileg kifejezetten a felzárkózásra adott támogatásokat is – a fejlettebb részek vitték el. Természetesen ez Magyarországra is vonatkozik. Ez azt jelenti, hogy aki nincs az ún. arany háromszögben, tehát nem él pl. Észak-Olaszország felső háromszögében, annak a sorsa tartósan az elmaradottság. Az ilyen térségekben a ma született gyermek életésélye a Milánóban születettéhez képest radikálisan lecsökkent az elmúlt időszakban. Az előző évtizedben nem történt javulás ebből a szempontból, inkább fokozódtak a különbségek. A fekete kockán lévőeknek nincs esélye arra, hogy a fehér kockára átlépjenek. Nem csupán arról van szó, hogy 18 millió munkanélküli van Európában. Németországban, ahol el nem tudták volna képzelni, ma magasabb a munkanélküliség átlagosan, mint Magyarországon és Kelet-Németországban, 19,5%. Ezen belül, pl. Kelet-Németországban, a fiatalok munkanélkülisége Szászországban 26%. Nincs mese, ki vannak szorítva. Ezzel párhuzamosan – s ez az európai modell másik tragédiája, amit egyébként mi is érzünk magunkon – Európa ugyanúgy előregedett, mint Magyarország. Ma Európában a munkaképes korú népességnek egy nagyobb munkaképtelen (nyugdíjas, gyermekkorú) népességet kell eltartania, mint önmaga. A rendszerek viszont úgy épülnek fel, hogy az egyre gazdagodó rendszerekben növekvő számú munkaképes korú lakosság egy kicsi, vagy relatíve kicsi nyugdíjas, vagy más okból munkaképtelen lakosságot kell, hogy eltartsion. A jelenlegi helyzetben azonban nem tudja eltartani ezeket a rétegeket A vezetéseknak állandóan azt kell fontolgatni, hogy kiket sértsen meg. A munkaképes korú lakosság nem akarja eltartani a nyugdíjasokat, nem akarja fizetni a magas járulékokat, menekül, és – szerintem Magyarországon is – létrejön egy nemzedéki és területi szakadás. Ami Európában korábban elképzelhetetlen lett volna, az adóelkerülő magatartás, abban a Németországban, amely a legjobb adófizető volt, természetessé vált. Nem fizetik be az adót, hogy abból az állam olyanokat tartson el, akiket nem akarnak eltartani. A fiatalok népességben pedig dühös lázongás van Németországtól Franciaországig, egyrészt az idegenekkel szemben, másrészt a munkanélküliekkel szemben, valamint az időskorúakkal szemben. Agresszív lázongás azok részéről, akik ma a szélsőjobboldal szavazótáborát alkotják Nyugat-Európában. Le Pen-nek például fiatalok a szavazói. Akik a törököknek felgyújtják a házaik Németországban 14 és 18 év közöttiek. Kelet-Németországban valóságos bolyongó, több ezer olyan fiatalok van, akinek esélye sincs munkára, ugyanakkor arra igen, hogy náci jelszavakkal rasszista módon nekimenjen mondjuk a törököknek, vagy éppenséggel azoknak az alternatív életmódúaknak, akiket szintén gyűlölnék. Ez azt is jelenti, hogy az európai modell szociális állama már nem tudja kiegyenlíteni ezt az egyensúlytalanságot. Egyfajta menekülés indult el a gazdagok részéről, a szegényekkel szembeni elzárkózás. Tehát egy

fordított helyzet áll elő ma Európában, de Magyarországon is. Az adófizetőképes, gazdagodni képes, vagyonnal rendelkező, gyermekét taníttatni képes, a szolgáltatásokat megfizetni képes kimenekül városa, városrésze szélére, kimenekül, elkülöníti magát a szegényebb részekről. Azt követeli az államtól, hogy szintén ezt tegye. Ha nem teszi meg az állam, akkor tegye meg a helyi önkormányzat. Ha nem teszi meg az önkormányzat, akkor csinálják a civil szerveződések. Nem kívánnak közösködni, nincs adóközösség a szegényebbekkel.

Visszatérve Magyarországhoz – mert nem Európa drámáját akarom ecsetelni –, mivel a működőképes gazdaság egységei, a piacgazdaságban hatékony vállalkozóképes lakosság úgy véli, hogy az állam az általuk befizetett adót nem rájuk fordítja, menekülnek az állami adóztatás elől, a legális jövedelmek teremtése elől, és megteremtik a saját szolgáltatási rendszereiket. Kivonulnak a közszolgáltatásokból. Gyermeküket is kivonják a közszolgáltatásból. A közszolgáltatásoknak már csak azt a részét használják föl, amelyet maguk számára vagy kisajátítanak vagy megvásárolnak. A magánóvodáktól a magániskolán át, a fél-magániskolától az elitgimnáziumokon át a magánegyetemig és a külföldi oktatásig az elit keményen meghatározta a maga stratégiáját és erre fizet. „Válasszátok le a kórházakat. A kórházakban nincs gyógyszer, de nekem ugye lesz gyógyszer... és elindul egy hálózat kitermelése. Lépj ki kedves barátom, csináld meg a magánklinikádat, csináld meg a magánrészedet a kórházakban, azt a pavilont, csak azt az egy pavilont, amelyik működik, a többi nem érdekel, de az a pavilon legyen kész. Általában az ideg-elmeosztályok összeomlanak, de azért egy pavilon legyen, a Lipótmezőn, ahova mégiscsak ki tudom fizetni az a többtíz-, vagy többszáz ezer forintot, és be tudom fektetni az anyámat, ha nem akarom többé látni.” Ez a réteg keményen szétválaszt mindent, vidékre, ingatlanra, utcasorra, elit kultúrára, gyermeki kapcsolattartásra. Ebből a szempontból modellértékű, ahogy azok az intézmények, amelyek közszolgáltatásai versenyképtelennek bizonyulnak, most szétesnek magán-, félmagán- és közszolgáltatásra. A szolgáltatásban hatékonyabbak elmenekülnek a magán felé, mert ott megfizetik őket, ennek következtében kialakul a feketék kórháza, a feketék iskolája, ahonnan sohasem lehet bejutni a középiskolába sem, nemhogy egyetemre. Egyfelől kialakulnak a zsákutcás életpályák, a másik oldalon pedig – egy kisebbség számára – az egyenes, megfizethető életpályák. Ez megjelenik a korai szelekcióban, már az óvodáskorban, megjelenik az elitképzés legkülönbözőbb szintjeiben, abban a versenyben, amelyet az iskolák már kezdettől fogva folytatnak, hogy megfogják azokat a gyerekeket, akik fizetőképesek, és akik révén előre tudnak jutni abban a versenyjátékban, amelyben eleve versenyéltelenséggel indulnak a rossz vidéken élők, az iskolázatlan szülők gyerekei és így tovább. Ez az egyébként, amit az itt lévők nálam jobban tudnak.

Ennek az átalakulási folyamatnak a végeredménye az, hogy Magyarországon igenis hallatlan emelkedés van lokálisan, egyes régiókban, városokban, városrészekben, soha nem látott mértékű szabadság. A jólétek hálózata jön létre. Én azt gondolom egyébként, hogy ez nem egy szűk kisebbség. Nem értek egyet a politikusokkal, amikor azt állítják, hogy ez csupán néhány százezer ember jóléte és tízmillió ember nyomorog. Nem, milliókról van szó, akik bejutottak Pannóniába. A három-három és félmillió Pannóniában átlagosan 5-8 százalék a munkanélküliség, az egy főre jutó GDP kétsze-

rese a szegényebb Hunniának, ide vándorol évi 1-1,2 milliárd dollárnyi külföldi tőke. A létező Pannónia nem kíván Hunniával közösködni, ahol 14-17 százalék a munkanélküli, ahová 500-600 millió dollár vándorol csak évente, ahol létminimum alatt, vagy akörül él az ottlakók negyede. „Elég volt Hunniából, hagyjuk a hunokat, legyenek szívesek egyesülni a románokkal, a szlovákokkal, vagy akikkel akarnak! Mi pannónok nem akarunk közösködni velük, ahogy a szlovének nem kívántak egyesülni a horvátokkal vagy a szerbekkel. Tessék Sopront visszakapcsolni, vagy odakapcsolni ahhoz a jó Ausztriához, hiszen a gyerekeink már úgymint oda járnak iskolába. Most mit szórakoztok itt velünk.” Magyarországon egyfelől nagyon nagy a felemelkedés és – a fehér kockákon – nagyon virulens élet van, miközben pangó, holt világok is kialakultak a fekete kockákon. Nyilván ismerik Észak-Kelet Magyarország városait, falvait, a holt vidékeket, ahol teljesen pangó az élet, leül a szegénység. A fekete és fehér mezők az egymáshoz való viszonya, pozitív összekapcsolódása szinte teljesen hiányzik. Illetve, és ez az, ami most látszik Budapesten is, egyedül az agresszív átlépésben van köztük kapcsolat. Az agresszív átlépés, határátlépés, amit lehet most leegyszerűsítve bűnözésnek nevezni. És az álmok világa, a kábítószerrel az alkoholig, de az is, hogy igenis át lehet lépni a II. kerület falait a bűnözés révén. Át lehet lépni. Természetesen ezzel szemben védekező mechanizmusok lépnek fel: polgárőrség, minden éjjel cirkál a rendőr, miközben a VII. kerületbe hülye lenne bemenni. Ez a játék nyilvánvaló.

A fiatalok számára az a társadalmi modell, amit a szülei, a felnőtt társadalom sugallnak, úgy gondolom, viszonylag világos és áttekinthető volt a Kádár-korban. Ezzel nem azt akartam mondani, hogy az rokonszenves is volt. Azt mondom, hogy áttekinthető volt. Pontosán lehetett tudni, hogy a szülők güriznek napi 12-14 órát, ebből van egy lakótelepi lakásuk, 52 négyzetméter. A hétvégén kapálnak a kertjükben, onnan répákat húzkodnak ki. „Én nem akarok olyan lenni, mint ők. De hát végül is valószínűleg mégis olyan leszek, mint ők. Énnekem is 12-14 órát kell hajtanom, én is a répát fogom kihúzkodni, csak nekem az a különbség, hogy egy kicsit nagyobb kertem lesz. A Ladám, az talán már egy ócska nyugati autó lesz, és 70 négyzetméteres lesz a lakótelepi panel-lakásom. Kölcsönösen gratuláltunk egymásnak. A szüleim büszkén néznek rám, én pedig űrájuk, hogy azért végül is sikerült a dolog.” Áttekinthető volt az iskolarendszer és az iskolai értékrend, átlátható volt a teljes foglalkoztatás és a munkaerőpiaci hierarchia. Jól kezelhető és szocializálható volt a szegényes szociális rendszer, a kádári fogyasztói szocializmus jóléti állama. Ez a helyzet mára megváltozott. Kiderült, hogy a teljesítménynek a fizikai és részben szellemi fokozásával, tehát 12-14 órai munkával még nem feltétlenül érhető el nagyobb jövedelem. Nem arányos a befektetett munkateljesítmény a jövedelemmel. Kiderült, hogy a piacon elfoglalt hely nem ettől függ. „Hiába hízlaltam meg a nyavalyás disznót, eladhatatlan. Hiába kapálom a szőlőmet, nem kell. A piachoz való közellét, a kapcsolati tőke, az, hogy hol vagyok ebben az országban fontosabb, mint hogy mekkora kövér disznót hízlaltam. A szüleim egész értékrendje leértékelődik. A kétségbeesett rohángálásuk a munkanélküliségtől – nagyon biztos munkám van kisfiam, ott alázatoskodom a főnökömmel – irtó vonzó, csak pontosan az a probléma, hogy ma nem lehet tudni igazán – azon túlmenően, hogy valakinek az elit-hez kell tartozni, s mindenki találgatja, hogy ki mitől tartozik oda –, hogy mi az elindító. Mi az, amibe be kell fektetnem. Megrendült és áttekinthetetlené vált az oktatási

rendszer. Mi az a tudástőke, amit igazán fel kell szívnom. És ha én azt tényleg felszív-
tam és tényleg befektettem 16 év kemény munkát abba, hogy egy diplomám legyen,
vagy kettő, akkor énnekem valóban lesz állásom? És akkor a valóban lévő állásban ne-
kem valóban lesz jövedelmem?” Nincs közvetlen összefüggés. Egész másutt jelenik
meg a közvetlen összefüggés, amit a társadalom kifejezetten csak a kapcsolatokban lát:
„Odatelefonált a papám”. Értjük. De ezen túlmenően mi az a szociológiai összefüggés,
amely összekapcsol, mi az a szakma, mi az a tudásmennyiség, amely biztosan a megfe-
lelő helyre juttat, ezt nem lehet ma tudni. Szerintem ez hallatlanul megzavarja a fiata-
labbb korcsoportokat. Egyrészt leértékeli a szülőket és az idősebb nemzedéket, nem
hiszik többé el, hogy komoly tapasztalatokat tudnak átadni, s végül még jobban leérté-
keli – egyébként ezzel biztosan megsértek sokakat –, drasztikusan leértékeli a tanára-
it, mert tanárnak lenni a magyar társadalomban a jelenlegi jövedelmi viszonyok között,
legóvatosabban fogalmazva is „balekság”, de ennél durvább vélemények is vannak:
„Csak tehetségtelen hülyék mennek el ma tanárnak, hiszen én ha kijövök az iskola-
padból, és mondjuk sikerül bankárnak mennem, akkor az egyetemi tanáromnak há-
rom-négyszeresét keresem nyitópénzként. Szórakoztok velem? Ő tanít engem, mire?
Mire tanít? Kik és mire tanítotok ti?” Se az oktatásban, se a társadalomban nem derült
ki, hogy az individuális egyéni versengést vagy a szolidáris kisközösségi együttműkö-
dést kell-e díjazni. Tehát egy kihívó, értékrendbeli probléma is megjelent – legalább-
is én laikusként ezt látom alulról –, ami természetesen szüli részben az agressziót be-
felé és az agressziót kifelé egy fiatal korcsoportban. Mivel a felnőtt értékrenddel már
nem tudnak mit kezdeni, önmagukra vannak utalva, és ez az önmagukra utaltság so-
sem volt igazán jó iskola. Az azonban mindig problémákhoz vezet, ha valamelyik kor-
csoport csak saját nemzedékén belül számíthat együttműködésre és az idősebb nem-
zedéktől egyre kevésbé. S ezt a gondot csak fokozza, hogy ellentétben a hatvanas évek
nemzedéki ellenkultúrájával, most még a közös nemzedéki kultúra és szolidaritás is hi-
ányzik, aminek következményei nem sok jóval bíztatnak az ezredvégi magyar társadal-
mat illetően.